

Europese legers in dienst van het kolonialisme

Lezing Petra Groen - Nederlands Instituut voor Militaire Historie

tgV boekpresentatie Piet Hagen *Koloniale oorlogen in Indonesië*, 25 april 2018

Het Europese kolonialisme was een uiterst gewelddadig proces. Het doel mag dan economisch gewin zijn geweest, en generaties historici in Nederland mogen zich gebogen hebben over die economische geschiedenis, maar het geweld ging voor de baat uit. Europese legers en marines speelden een hoofdrol in de verovering en bezetting van grote delen van Azië. Hoewel Europese legers? Wat dat betreft is de titel van mijn inleiding wat misleidend., zoals ik direct zal uitleggen. Ik wil hier ingaan op de samenstelling van die 'Europese legers' in Azië, de werving van autochtone militairen en het loyaliteitsvraagstuk dat dit met zich meebracht. Ten slotte wil ik nog een opmerking maken over het karakter van de strijd, dat alles uiteraard in onderlinge samenhang en binnen tien minuten.

Allereerst de samenstelling: Europese legers in de koloniën in Azië zijn allemaal van kleur verschoten tussen 1750 en 1850. Wat bedoel ik daarmee? De Europese handelscompagnieën die in de 17^e eeuw handel gingen drijven op Azië en daar ook handelsposten vestigden, bevochten de autochtone machthebbers met Europese legers. Die legers waren klein en duur, want Europese rekruten moesten met een flink handgeld gepaaid worden voor dienst in de tropen. Die dure soldaten waren bovendien kwetsbaar voor allerlei tropische ziekten. De samenstelling van die legers begon te veranderen tijdens de Zevenjarige oorlog (1756-1763) die zich ook deels aan de kust van India afspeelde. Zowel de Franse als Engelse handelscompagnieën daar namen Indiase rekruten in dienst en trainden en bewapenden hen als Europese militairen. De geboorte van de 'sepoy' was een feit. Deze Indiase militairen waren goedkoper, beter bestand tegen tropische ziekten, goed opleidbaar en in grote getale te werven.¹ Nederland zou pas na de ondergang van de VOC dit voorbeeld volgen. Het nieuwe koloniale leger dat vanaf 1816 vorm kreeg, bestond voor de helft uit Indonesische militairen die waren getraind en bewapend als Europeanen. Ook voor hen gold dat zij goedkoper en gezonder waren en in ruime mate beschikbaar. Zo transformeerden Europese legers in de koloniën tot koloniale legers met een grote autochtone component in de achttiende en negentiende eeuw. En het aandeel van de autochtone militairen groeide in de loop van de negentiende eeuw alleen maar. Rond 1900 bestond de Franse *Armée Coloniale* voor de helft, het Nederlands-Indische Leger voor twee-

derde en de *Indian Army* voor driekwart uit autochtone militairen. Dat bracht Henk Wesseling eind jaren 1980 al tot de wrange conclusie dat grote delen van Azië werden veroverd door autochtone militairen ter wille van hun koloniale broodheren. Nog erger: de autochtone bevolking betaalde die koloniale verovering en bezetting. In zowel de Britse koloniën als in Nederlands-Indië besloegen de uitgaven voor de koloniale krijgsmacht eind 19^e eeuw circa 35% van de koloniale begroting.²

Aziatische militairen speelden dus een vitale rol in de Europese verovering en bezetting van delen van Azië. Dat bevestigt ook vanuit militair oogpunt de collaboratie-these van Ronald Robinson. Hij stelde dat de collaboratie van de inheemse leiders een belangrijke voorwaarde was voor de Europese imperiumbouw overzee. Passen we dit toe op Nederlands-Indië dan blijkt uit het onderzoek van collega Jaap de Moor dat de medewerking van de lokale en regionale leiders op Java, het belangrijkste rekruteringsgebied, van essentieel belang was voor de werving. Uit zijn onderzoek blijkt ook dat er een bijna onuitputtelijke wervingsmarkt bestond op Java, zoals dat ook gold voor de Britten op de Indiase wervingsmarkt.³

Maar met de opname van grote aantallen autochtonen in de gelederen van de koloniale legers rees wel een nieuw probleem. Haalden de koloniale veldheren met hen het paard van Troje niet binnen? Anders gezegd: hoe stond het met de loyaliteit van deze autochtone militairen die per slot van rekening hun eigen bevolking of buurvolken bevochten en onderwierpen aan het koloniale gezag? Het was een vraag die voor de Britten in 1857 hoge actualiteitswaarde kreeg. Dat jaar deed een grote munterij van Indiase militairen, in koloniale tijden bekend geworden als *The Great Mutiny*, Brits-India wankelen. Het zette het loyaliteitsvraagstuk bovenaan de militaire agenda in Calcutta en Londen. Het antwoord zochten de Britten op de eerste plaats in verhoogde controle op het Brits-Indische leger: de oude legers van de *East India Company* werden getransformeerd in een nieuw Brits-Indisch leger met een Brits officierskorps. Compleet Britse eenheden werden voortaan in India gestationeerd. Op de tweede plaats werd bij de inzet geprofiteerd van oude vijandschappen en gevoeligheden tussen de vroegere Indiase staten en maatschappelijke geledingen. Verdeel-en-heers was het koloniale adagium, en zo oud als de weg naar Rome. Van belang was op de derde plaats het idee van de *martial races* dat de Britten ontwikkelden en in praktijk brachten. Etnische groepen uit verschillende delen van India werden verschillende

martiale kwaliteiten toegedicht en in bepaalde verhoudingen tot elkaar gerekruteerd.⁴ Het was een verdeel-en-heers politiek binnen de rangen in optima forma.

In Nederlands-Indië leefde het loyaliteitsvraagstuk bij de legerleiding niet minder, zo leert ons eigen onderzoek over de Nederlandse koloniale oorlogen vanaf 1816, dat over twee jaar zal resulteren in een nieuw deel in de overzichtsserie over Nederlands militaire geschiedenis. Dat onderzoek leert dat Batavia ongeregeldheden, mouterijen, militair verzet of grootschalige desertie spoorlags meldde aan Den Haag. De oplossing werd evenals in Brits-Indië gezocht in extra controlemaatregelen. Gaandeweg de negentiende eeuw werd het officierskorps steeds Europees en verdween de 'inlandse officier'. Vanaf 1900 werd het korps steeds Nederlandser.⁵ Ook buite de legerleiding oude tegenstellingen tussen politieke of culturele gemeenschappen uit: Surakarta tegen Yogyakarta of bataks tegen padri's. Het verdeel-en-heers binnen de rangen kunnen we eveneens terugvinden in het Indische leger. We zien in Nederlands-Indië een variant op de *martial races* theorie en praktijk ontstaan. Ook het Indische leger kende zijn favoriete militairen: Ambonezen, Menadonezen, Timorezen werden bijzondere militaire kwaliteiten toegedicht. Maar het ging in het Nederlands-Indische geval niet bij toeval om militairen afkomstig uit gebieden met een hoge kersteningsgraad. En alleen Ambonezen, Timorezen en Menadonezen die het christendom beleden werden in het leger op een voetstuk gezet. De echte basis van het verdeel-en-heersbeleid binnen het Indische leger lijkt ons daarom niet zozeer martiale kwaliteit als wel religie, wel zo passend voor een christelijke natie.

Het gevaar van een verdeel-en-heersbeleid in een leger is uiteraard dat het *esprit de corps*, de eensgezindheid en het moreel, eronder lijden. De uitverkoren groepen vormden een elite die zich moest bewijzen. Voor hen werkte de theorie van de martiale rassen als een *selffulfilling prophecy*. Maar hoe werd de motivatie van de niet-uitverkorenen op peil gehouden? In het Indische leger was dat een ruime meerderheid van Javaanse militairen. Geld en onderscheidingen zijn voor de hand liggende stimuleringsmiddelen, maar verder? En wat was het oordeel van groepen over elkaar: Javanen over Ambonezen en omgekeerd bijvoorbeeld. Het zijn vragen waarop we het antwoord nog niet weten, en misschien wel nooit zullen weten bij gebrek aan negentiende-eeuwse Indonesische bronnen. Zoals we eveneens maar heel weinig weten over de motivatie van Indonesiërs om dienst te nemen in het koloniale leger. Was het louter een noodsprong om financiële redenen? Of schoof een

dorpshoofd zo zijn lastpakken en klaplopers af? En eenmaal binnen, was het dan een kwestie van uitzitten en lijntrekken? Of voelden zij zich uitverkoren, deel van een eenheid, wilden ze zich bewijzen, hun mannelijkheid onderstrepen, zich identificeren met de overheersers en niet met de overheersten? Alleen de cijfers en meldingen over desertie, dienstweigering en dergelijke in de koloniale bronnen gunnen ons een glimp in een nauwelijks nog kenbare wereld.

Ten slotte nog een enkele opmerking over het karakter van de strijd waarin dit Indisch leger werd ingezet. Niet meer dan een opmerking, want vanaf vandaag kunt u over die inzet lezen in het boek van Piet Hagen, *Koloniale oorlogen in Indonesië*. Een karakteristiek van dat optreden dat ons bij ons onderzoek is opgevallen is het extreme geweld dat het koloniale leger gebruikte. Niet alleen tijdens de Java-oorlog toen de harde napoleontische contra-guerrilla aanpak nog vers in het geheugen lag. Maar ook nog in het Atjeh van na de eeuwwisseling. En even opvallend is het weggijken daarvan in Den Haag.⁶ Dat weggijken is gebeven, niet alleen naar het extreme geweld, maar naar de koloniale veroveringsoorlogen in hun geheel, niet alleen in Den Haag, maar ook bij historici en het grote publiek. Een boek als *Koloniale oorlogen in Indonesië* komt daarom niets te vroeg.

¹ Gerrit Knaap en Henk den Heijer, *Oorlogen Overzee. Militair optreden door compagnie en staat buiten Europa 1595-1814* (Amsterdam 2015) 191-193; Pradeep Barua, 'Military developments in India, 1750-1850', *Journal of Military History* (1994) 599-616.

² Henk Wesseling, 'koloniale oorlogen en gewapende vrede', in: *Indië verloren, rampspoed geboren en andere opstellen over de geschiedenis van de Europese expansie* (Amsterdam 1988) 76-79.

³ Jaap de Moor, 'The recruitment of Indonesian soldiers for the Dutch Colonial Army c. 1700-1950. In D. Killingray en D.Omissi red., *Guardians of the empire. The armed forces of the colonial powers c. 1700-1964* (Manchester 1999) 53-69.

⁴ David Omissi, 'Martial Races': Ethnicity and Security in Colonial India 1858-1939, *War & Society*, 9 (1991-1), 1-27; Karl Hack en Tobias Rettig, *Colonial Armies in Southeast Asia* (Londen 2006) 10-11.

⁵ B. Bouman, *Van Driekleur tot Rood-Wit. De Indonesische officieren uit het KNIL 1900-1950* (Den Haag 1995) 6-13; Wim Klinkert en Petra Groen, 'De Militaire School te Meester Cornelis. Een officiersopleiding in de Oost, 1852-1896', in Victor Entoven e.a. red., *Een saluut van 26 schoten. Liber amicorum aangeboden aan Ger Teitler* (Amsterdam 2005) 208-233.

⁶ Petra Groen, 'Colonial warfare and military ethics in the Netherlands Indies 1816-1941', *Journal of Genocide Research* (2012) 277-296.